

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ III

АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА
ПЕРЕДМОВИ

ВІД КОМІСІЇ [ПЕРЕДМОВА ДО Т. VIII “ЖЕРЕЛ”]

Дослідження історії козаччини — сього найбільш голосного і блиско-чого періоду української історії, досі стрічає на дорозі свого розвитку великі труднощі, які гальмують поступи методичного студювання сих часів і полишають її навіть позаду інших, менше багатих матеріалом і змістом періодів української історії. Рідкість і несистематичність публікацій актового матеріалу, що служить головним джерелом для сього періоду, а дуже часто — майже виключним, ставлять першу таку перешкоду, що засуджує всякого дослідника на попередні архівальні студії і при незвичайнім розпорошенні матеріалу в десятках слабко упорядкованих, часто — трудно доступних архівів і бібліотек, ставить величезні перепони збільшенню і проясненню відомостей не тільки про соціальний і політичний підклад подій сеї доби, а навіть і самі події. Протягом останнього чвертьстоліття засоби документального матеріалу з сього поля зростали незвичайно слабко, а з тим дуже мало поступали і досліди сього часу. А хоч появлялися від часу до часу праці, які старалися посунути наперед наші відомості за поміччю матеріалу недрукованого, використаного для даної розвідки, то вони не могли бути тривким здобутком нашого знання. Очевидна бо річ, що там, де зіставилося так багато суб’єктивному інтерпретуванню матеріалу, а перевірка сього інтерпретування кожним інтересованим зіставалася неможливою, — погляди, здогади, комбінації, оперті на такім неопублікованім матеріалі, му-сили прийматися з певною обережністю.

За ціле минуле століття ми мали тільки одно видавництво, яке систематично займалося публікуванням матеріалів до історії української козаччини. Були то “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”; завдячуємо їх енергії й праці пок[і]йного] Костомарова*. Черпаючи виключно з офіціальних джерел московських, і то тільки деяких архівів (Москов[ського] архіву справ заграничних і потрохи з деяких відділів Москов[ського] архіву юстиції), багато лишаючи до бажання щодо добору матеріалу і способу його видання, вони дали все-таки багату збірку матеріалу для рр. 1648—1678, найбільш бурхливого, напруженого, кривавого тридцятиліття української історії. Але се видавництво перервалося тому двадцять п’ять літ і не знайшло собі продовження. Всі ті видання, присвячені козаччині, які з’являлися перед ним і по нім — більше або менше цінні, більше або менше багаті, більше або менше наукові — як “Памятники” і “Архив” Київської археографічної комісії (збірка польської кореспонденції для середини XVII в. і три томи актових матеріалів для історії козаччини)*, “Księga Pamiętnicza Jak[uba] Michałowskiego”*, “Материалы” Куліша*, старі “Источники малороссийской истории” Бантиш-Каменського*,

"Материали" Судієнка* і новіша збірка Еварницького ("Источники для истории запорожских козаков")*, поодинокі видання пок[ійного] Лазаревського і т. ін.* — все се в сумі було ще менше повне, ще менше систематичне, далеко не сходилося з собою й лишало величезні прогалини. І їх так само, тим менше ще, не заповняли і ті видання, які тільки більш припадково, не самовільно заходили в сферу козаччини, хоч і приносили для неї також нераз незвичайно цінні, першорядної ваги матеріали, як польські збірки кореспонденції визначних діячів того часу — Замойського (новорозпочате "Archiwum")*, Жолкевського ("Listy" і "Pisma")*, Ю.Збаразького (Pisma), Конєцпольського (Sprawy Ukrainne)*, Собеського (Pisma do wieku i spraw)*, і деякі російські публікації офіційних актів (Акты Московского государства*; Материали военно-учебного архива; Протоколы и указы верховного тайного совета*; Бумаги кабинета министров і т. ін.). Та сума матеріалу, якою розпоряджаємо для історії козаччини до 1648 р., незвичайно бідна в порівнянні з дійсним його запасом. Для згаданого вище тридцятиліття 1648—1678 рр. не використано цілого ряду першорядних колекцій. Для часів же від 1678 р. і до кінця століття, так само для цілого XVIII в. ми розпоряджаємо документальним матеріалом нечувано бідним і для судження про найелементарніші питання козацького життя, козацького устрою, відносини під козацьким режимом не маємо скільки-небудь міцних підстав.

Супроти того, що не заносилося на якусь корисну зміну в сім навіть в будучності, себто не було надій, щоб якась інша наукова інституція забрала до скільки-небудь систематичного збирання матеріалу до сеї доби української історії, Наукове товариство імені Шевченка, як єдина в тім часі наукова українська інституція, здавалася покликанною зайнятися сим ділом, не зважаючи на його трудності і на бідні свої засоби, обтяжені й без того стількома ріжними проектами, підприємствами, видавництвами, розпочатими або планованими. Потреби української науки пильно сього вимагали від нього.

На засіданні Археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка дня 21.X (2.XI) 1904 р. підписаним була вперше піднесена гадка організації систематичного збирання матеріалів до історії козаччини, починаючи від перших початків її до упадку козацького устрою в середині XVIII в., на тлі сучасного соціально-економічного, національного і політичного життя. Гадка ся була прихильно прийнята комісією, а потім і віділом Товариства*, котрому була предложена ся справа, і коли виявилось, що можна рахувати і на певні, хоч невеликі кошти для сповнення сього плану, коли виконання його розложити на довгий час, — приступлено до детальнішого розроблення сього плану. На однім з засідань 1905 року підписаний предложив комісії ближчий план видання "корпусу матеріалів до історії україн-

ської козаччини”* та систематичного збирання для неї матеріалів дорогою археографічних екскурсій. Завданням було поставлено — зібрати матеріал не тільки для зверхньої, воєнної і дипломатичної історії козаччини, яка головно притягала увагу дослідників і видавців матеріалів до сього часу, але також і для студіювання козаччини як явища соціального і національного, продукту економічних і соціальних обставин; не обмежатися хронікою козацького життя, але зібрати відповідний матеріал до пізнання козацького устрою, управи та відносин соціально-економічних під козацьким режимом. Збирання матеріалу мало бути поділено по певним хронологічним періодам та по певним групам архівів, і в міру поступу того збирання серії матеріалу мали друкуватися, не чекаючи навіть скільки-небудь повного вичерпання матеріалу для даного періоду, бо інакше дуже далеко відтягалось б публікування і весь план став би химеричним при тім незвичайнім розпо-рошенні матеріалів¹.

В тім напрямі організовано роботу і, почавши від р. 1905, щороку по 3—4 члени Археографічної комісії, вихованці історичного семінару підпи-саного, одержували від Археографічної комісії Наукового товариства кре-диту на археографічні екскурсії й інструкції щодо своїх археографічних роз-слідів*. Протягом сих чотирьох літ таким чином працею сих екскурсантів і інших членів комісії були переведені досить широкі розсліди* в архівах Льво-ва, Києва, Харкова, Варшави, Кракова, Петербурга, Москви, Відня й ін. і призбирано матеріали для ряду томів, неважаючи на труднощі, з якими нерозлучно зв’язана була така трудна і зложена справа в тих незвичайно трудних обставинах, в яких і по нинішній день пробуває українська наукова робота. Досить згадати про ті неймовірні до анекдотичності труднощі, які стрічала Археографічна комісія, коли їй приходилося звертатися до тутеш-ніх властей за легітимацією для своїх членів, потрібною для занять в загра-ничних державних архівах і сеї простої формальності вимолювати як не знати якої ласки (внесені комісією восени 1906 р. подання для Міністер-ства освіти в Відні для одержання легітимації двом її членам для занять в державних російських архівах по нинішній день зістаються без спов-нення і відповіді!)*. Досить пригадати, що ті адепти історичної науки, які своїми трудами мали збирати сей розпорошений історичний матеріал, му-сили не раз жертвувати насущними інтересами свого особистого життя, аби приймати участь в сій роботі. Далі — зміркувати, що майже неможли-во було рахувати на довготривалу, систематичну роботу одних і тих самих співробітників, не будучи в стані забезпечити їм можливість віддаватися нау-ковій роботі, тому що вся наукова робота наша все ще не має ніяких опор в

¹ Пор. записку мою, друковану в “Хроніці Наукового товариства імені Шевченка” за р. 1905, ч. 24, с. 19—21.

публічних наукових інституціях, опирається виключно майже й досі на одно лише Наукове товариство ім. Шевченка з його нижчими фондами, і в сферах офіційно-наукових тих, з якими наслідком самих обставин мусить входити в найближчу стичність, все ще вважається за рід контрабанди, котрою можна користуватись, — але по можності до того користування не признаватись. Тільки зваживши сі обставини, можна відповідно оцінити обстанову, в якій мусила розвиватись отся робота. Будемо, одначе, сподіватися, що енергія нашої суспільності, її молодших поколінь особливо, переборе всі сі трудності і праця, раз зрушена з своєї мертвої точки, буде йти невпинно.

В данім моменті, крім отсього першого тому, що обіймає матеріали львівських і краківських колекцій, кінчаючи р. 1631, приготовлені до друку томи матеріалів: для дипломатичних зносин козацьких з часів Хмельницького, матеріали для рр. 1657—1668, матеріали для суспільних відносин і управи першої половини XVIII в. Приготовляються до друку матеріали для рр. 1631—1648 і 1665—1676 і акти для історії гетьманства Апостола (1727—1734). Готовляться збірки актів до історії Хмельниччини (1648—1657) і до історії Гетьманщини рр. 1676—1727 кількома дослідниками. Вони виходитимуть в міру виготовлення*.

У Львові 17(30).XI.1908

Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка вже розпочала роботу в сій сфері — у 1905 р. М. Грушевський запропонував проект видання корпусу матеріалів до історії козаччини, один з томів якого мав стосуватися епохи гетьмана Мазепи (див.: Записка, предложена Археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії Козаччини // Твори: У 50 т. — Львів, 2005. — Т. 7. — С. 539–540). У 1906 р. один з його учнів Ф. Голіщук розпочав роботу над збором матеріалів до діяльності Пилипа Орлика, а в 1909 р. Археографічна комісія запланувала видання листів Орлика, див.: Їдиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. — К., 1993. — Вип. 1. — С. 60, 62.

М.К.

Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”] // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1908. — Т. VIII. — С. V–VIII. Автограф зберігається у: ЦДІА України у Львові. — Ф. 401, оп. 1, спр. 46, арк. 172.

с. 534 ... “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”; завдячуємо їх енергії й праці пок[ійного] Костомарова — Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — СПб, 1863. — Т. 1; 1865. — Т. 2; 1861. — Т. 3; 1863. — Т. 4; 1867. — Т. 5; 1869. — Т. 6; 1872. — Т. 7; 1875. — Т. 8; 1877. — Т. 9; 1878. — Т. 10; 1879. — Т. 11; 1882. — Т. 12; 1884. — Т. 13; 1889. — Т. 14; 1890. — Т. 15.

...як “Памятники” і “Архив” Київської археографічної комісії (збірка польської кореспонденції для середини ХVІІ в. і три томи актових матеріалів для історії козаччини)... — йдеться про публікації: Дневные записки путешествия к Запорожскому войску гг. королевских польских комиссаров: брацлавского воеводы Киселя, львовского подкомория Мясковского, новгородского хорунжего Николая Киселя, брацлавского подчащего Якова Зелинского и секретаря комиссии Смяровского // Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1848. — Т. 1. — С. 312–360 (перше видання: Северный архив. — СПб, 1827. — № 1. — С. 3–24; № 2. — С. 145–162); Акты о казаках (1500–1648 гг.) / Издал В. Антонович // Архив Юго-Западной России. — Ч. 3. — Т. 1. — К., 1863; Акты о казаках (1679–1716 гг.) / Издал В. Антонович // Там само. — Ч. 3. — Т. 2. — К., 1868.

... “Księga Pamiętnicza Jak[uba] Michałowskiego”... — йдеться про публікацію: Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bielskiego, Księga pamiętnicza / Wyd. A.Z. Helcel. — Kraków, 1864.

... “Материалы” Кулиша... — Кулиш П.А. Материалы для истории воссоединения Руси. — М., 1877. — Т. 1.

...старі “Источники малороссийской истории” Бантиша-Каменського... — Бантиш-Каменский Д.Н. Источники малороссийской истории // Чтения Общества истории и древностей российских. — М., 1858. — № 1 (документи 1649–1687 рр.); 1859. — № 1 (документи 1691–1722 рр.).

с. 534–535 ... “Материалы” Судієнка... — Судієнко М.О. Материалы для отечественной истории. — К., 1855. — Т. 2 (опубліковані документи стосуються періоду гетьманування І. Скоропадського, листи до нього російських чиновників В. Голіщина, Г. Головкина, О. Меншикова, П. Шереметьєва, Б. Шереметьєва).

с. 535 ...новіша збірка Еварницького ("Источники для истории запорожских козаков")... — йдеться про публікацію: *Еварницкий Д.* Источники для истории запорожских козаков. — Владимир, 1903. — Т. 1—2.

...поодинокі видання пок[іійного] Лазаревського і т. ін. ... — Лазаревский А. М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. — К., 1892. — Т. 1; 1895. — Т. 2; 1896. — Т. 3; 1898. — Т. 4; 1899. — Т. 5; *Його ж.* Частная переписка Григория Андреевича Полетики: 1750—1784 гг. — К., 1895; *Його ж.* Украинские исторические мелочи. — К., 1901. — Т. 1; *Його ж.* Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 г. // Киевская старина. — К., 1883. — № 6. — С. 317—345; *Його ж.* Иван Петрович Забела, знатный войсковый товарищ: 1665—1703 гг. Отрывок из семейного архива // Там само. — 1883. — № 7. — С. 506—538; *Його ж.* Сулиминский фамильный архив // Там само. — 1882. — № 11. — С. 292—327; *Його ж.* Материалы для истории общественного и частного быта в Малороссии в XVIII в. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1896. — Т. 11. — Отд. 3. — С. 60—116; *Його ж.* Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии: 1636—1730 гг. // Там само. — 1891. — Т. 5. — Отд. 3. — С. 49—92; *Його ж.* Обзорение Румянцевской описи Малороссии. — Чернигов, 1866. — Т. 1—3; *Його ж.* Акты по истории землевладения в Малороссии: 1630—1690 гг. // Там само. — 1890. — Т. 4. — Отд. 3. — С. 83—135; *Його ж.* Материалы для истории общественного и частного быта в Малороссии в XVIII в. // Там само. — 1896. — Т. 11. — Отд. 3. — С. 60—116; *Його ж.* Цеховые акты левобережной Малороссии: 1622—1645 гг. // Там само. — 1901. — Т. 15. — № 4. — Отд. 3. — С. 9—25.

...Замойського (новорозпочате "Archiwum")... — Pomniki prawa litewskiego z XVI w. / Wydał Franciszek Piekosiński // Archiwum komisji prawniczej. — Т. VII. — Kraków, 1900.

...Жолкевського ("Listy" i "Pisma")... — Pisma St. Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana... / Wydał August Bielowski. — Lwów, 1861; Listy St. Żółkiewskiego 1584—1620. / Wydał Jan Tadeusz Lubomirski. — Kraków, 1868.

...Конецпольського (Sprawy Ukrainne)... — Przyłęcki S. Ukrainne sprawy: przyczynki do dziejów polskich, tatarskich i tureckich XVII w. — Lwów, 1842.

...Собеського (Pisma do wieku i spraw)... — Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / Zebr. i wyd. F. Kluczycki. — Kraków, 1880—1881.

...Акты Московского государства... — Акты Московского государства, изданные Имп. академией наук. — СПб, 1890. — Т. 1; 1894. — Т. 2; 1901. — Т. 3.

...Материалы военно-учебного архива; Протоколы и указы верховного тайного совета... — Василенко Н. П. Протоколы Верховного тайного совета как материал для истории Малороссии XVIII в. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1896. — Т. 11. — Отд. 1. — С. 17—21.

Гадка ся була прихильно прийнята комісією, а потім і виділом Товариства... — пропозицію видання матеріалів до історії козащини М. Грушевський вперше виголосив на засіданні Археографічної комісії 2 листопада 1904 р. (Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 20. — С. 9). Наступного року він конкретизував свої пропозиції. 20 квітня 1905 р. проведено нараду і обговорено проект археографічних подорожей для збирання документів з історії козащини. Вже 12 червня ц. р. вирішено відрядити з цією метою молодих істориків: І. Кревецького і І. Джиджору, 1 листопада — І. Крип'якевича та В. Герасимчука (Хроніка НТШ. — Львів, 1905. — Ч. 22. — С. 24; Ч. 23. — С. 10; Ч. 24. — С. 18).

На однім з засідань 1905 року підписаний предложив... план видання "корпусу матеріалів до історії української козащини"... — йдеться, очевидно, про

“Записку, предложеноу Археографічній комісії у справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини”, оприлюднену М.Грушевським 2 листопада 1904 р. на засіданні Археографічної комісії (Хроніка НТШ. — Львів, 1904. — Ч. 20. — С. 9). Див. її публікацію: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Т. 7. — Львів, 2005. — С. 539—540. Ґрунтовний розгляд передумов і реалізацію проекту видання документів з історії української козаччини див.: *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (нарис історії діяльності) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 3—4. — К., 1999. — С. 60—63, 66—68.

с. 536 ...одержували від Археографічної комісії Наукового товариства кредити на археографічні екскурсії й інструкції щодо своїх археографічних розслідувань — Археографічна комісія мала свій бюджет, який коливався у 1900—1909 рр. від 3 200 до 7 000 корон. Джерелами його поповнення слугували щорічні субвенції від Міністерства віровизнань і освіти Австро-Угорської монархії, Галицького крайового сейму, благодійні пожертви тощо. Проте, незважаючи на нестачу коштів (багато виданих проектів залишилися нереалізованими), значна їх кількість витрачалася на археографічні подорожі молодих істориків. Щороку з цією метою (також копіювання документів) витрачалася 1 500—2000 корон. Додатково становили 5 корон для Галичини і 9 корон — за кордоном. Для прикладу, на видання одного тому “Жерел” чи “Пам’яток” (наклад 600 примірників) витрачалася 3—4 тис. корон (*Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. — С. 62—63).

...були переведені досить широкі розслідування — упродовж 1905—1911 рр. учні М.Грушевського — І.Крип’якевич, І.Кревецький, В.Герасимчук, М.Кордуба, І.Шпитковський, І.Джиджора, Б.Бучинський, Ф.Голійчук провели широкомасштабні наукові розвідки в архівах і бібліотеках Львова, Кракова, Варшави, Києва, Харкова, Відня, Москви, Санкт-Петербурга та інших міст. І.Крип’якевич збирав матеріали від початків козаччини до 1648 р., М.Кордуба — акти до історії Хмельниччини, В.Герасимчук — 1657—1667 рр., І.Кревецький — 1665—1676 рр., І.Джиджора — 1720—1740 рр., Ф.Голійчук — листи П.Орлика, І.Шпитковський — до історії Коліївщини. С.Томашівський у Львові опрацьовував акти до історії Галичини 1648—1657 рр. та матеріали у ватиканських архівах з періоду війни Б.Хмельницького. Окрім учнів М.Грушевського, до археографічної роботи активно залучалися його колеги. Наприклад, О.Грушевський досліджував матеріали до внутрішнього устрою Гетьманщини, М.Василенко — договори українських гетьманів з царем Олексієм Михайловичем та запропонував публікувати “Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку”. В.Модзалевський готував до друку останній четвертий том “Щоденника” Я.Марковича, В.Липинський — матеріали до історії української шляхти перед і в часи Хмельниччини, до історії гетьманування І.Мазепи, Ф.Колесса у стокгольмських архівах копіював і складав реєстр документів, що стосувалися періоду козаччини. Також див.: *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. — С. 60—63.

...(внесені комісією восени 1906 р. подання для Міністерства освіти в Відні для одержання легітимації... по нинішній день зістаються без сповнення і відповіді) — після 1905 р. Археографічна комісія не отримувала фінансової допомоги від державних установ Австро-Угорської монархії, хоча НТШ робило подання і петиції. Проте, в проміжку 1900—1905 рр., на видання джерел комісія отримувала певні кошти. Так, у 1903 р. Міністерство віровизнань і освіти надало їй одноразову грошову дотацію в розмірі 2 000 корон (Хроніка НТШ. — Ч. 14. — Львів, 1903. — С. 15). У 1904—1905 рр. Крайовий сейм субсидував 3 000 і 3 500 корон відповідно. Востаннє міністерство призначило грошову допомогу у сумі 2 000 корон у 1905 р. Також див.: *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. — С. 62.

с. 537 Вони виходитимуть в міру виготовлення — через фінансові труднощі вдалося опублікувати лише кілька томів “Матеріалів до історії української козаччини” в серії “Жерела до історії України-Руси”, окрім I тому (“Жерела”, VIII том), Матеріали до історії української козаччини. — Т. 5: Акти до Хмельниччини 1648–1657 рр. / Зібрав і видав М.Кордуба // Жерела до історії України-Руси. — Т. 12. — Львів, 1911. Не під титулом “Матеріалів” С.Томашівський у 1918 р. опублікував документи із ватиканських архівів, що стосувалися історії козаччини періоду Б.Хмельницького: Ватиканські матеріали до історії України / Зібрав і видав С.Томашівський. — Т. 1: Донесення римських нунцій про Україну 1648–1657 рр. — Вип. 1. Тексти // Жерела до історії України-Руси. — Т. 16. — Львів, 1918. Також у 1994 р. історик Я.Федорук опублікував матеріали, зібрані В.Герасимчуком. Див.: Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). — Львів, 1994. — С. 3–132.

А.Ф.

Від комісії [Передмова до т. XXII “Жерел”]

Публікується за виданням: Грушевський М. Від комісії // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1913. — Т. XXII. — С. V–VI.

Про “Щоденник Якова Маркевича” після публікації у “Жерелах до історії України-Руси” вийшла невелика розвідка російського дослідника в радянський час: Каганов Й.Я. Я.Маркович и его “Дневник” как материал для истории просветительства на Украине в первой половине XVIII в. // Проблемы русского просвещения в литературе XVIII в. — М.; Ленинград, 1961. — С. 113–126.

с. 538 ...автограф Дневника переховується у потомків автора, на селі, неприступна дослідникам — за відомостями О.Оглоблина, рукопис зберігався у родинному маєтку Марковичів, селі Сварові Чернігівської губернії. Фактично доступ до рукопису мав В.Модзалевський, він і став головним виконавцем видавничого проекту. Оголошено про можливість опрацювання рукопису щоденника В.Модзалевським на засіданні Археографічної комісії НТШ 13 квітня 1911 р. (Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. — С. 68).

Одиноке друковане видання... зроблене Ол[ексієм] Марковичем... — Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. — М., 1859. — Ч. 1–2.

...повніше видання пок[іийного] Ол[ександра] Лазаревського... — йдеться про видання: Дневник генерального подскарбия Якова Марковича: 1717–1767 гг. / Под ред. А.Лазаревського. — К., 1893–1897. — Т. 1–3.

...заходом члена комісії проф. Миколи Василенка, дістати згоду на се власників і перевести се видання — М.Василенко відіграв важливу роль в опублікуванні “Щоденника” Я.Марковича. Готуючи рукопис до друку, він вичитував і звіряв коректуру з оригіналом (Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. — С. 68).

...комісія на засіданні 9 червня 1910 р. постановила приступити до цього видання... — того дня М.Грушевський виступив зі словами про потребу продовження видання “Щоденника” Я.Марковича (Хроніка НТШ. — Львів, 1910. — Ч. 43. — С. 8).

...Вадим Модзалевський... — Модзалевський Вадим (1882–1920) — історик, архівіст, генеалог, геральдист. У 1902 р. закінчив Миколаївське військово-інженерне училище в Санкт-Петербурзі. У 1907–1911 рр. — вихованець у 1-му Кадетському корпусі, в 1911–1918 рр. — керуючий справами і редактор видань Чернігів-

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916) . . . . .</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)